

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПАПУШИНА Валентина Антонівна

УДК 82.091

**РЕЦЕПЦІЯ АНТИЧНОЇ МІФОЛОГІЇ В ПОЕЗІЇ
УКРАЇНСЬКОГО І РОСІЙСЬКОГО СИМВОЛІЗМУ
(типологічний аспект)**

10.01.05 — порівняльне літературознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2006

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі зарубіжної літератури та мовознавства Кам'янець-Подільського державного університету, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент

Волковинський Олександр Сергійович,

Кам'янець-Подільський державний університет, кафедра зарубіжної літератури та мовознавства, доцент

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

Хороб Степан Іванович,

Прикарпатський національний університет

імені Василя Стефаника, завідувач кафедри української літератури, професор;

кандидат філологічних наук, доцент

Папуша Ігор Володимирович,

Тернопільський національний педагогічний

університет імені Володимира Гнатюка,

кафедра теорії літератури та порівняльного

літературознавства, доцент

Провідна установа: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кафедра слов'янської філології та порівняльного літературознавства,

Міністерство освіти і науки України, м. Чернівці

Захист відбудеться “___” квітня 2006 р. о ___ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 по захисту кандидатських дисертацій при Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М.Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано “___” березня 2006 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

В.Л.Гижий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Межа ХХ–ХХІ століть позначена в українському літературознавстві інтенсивними пошуками та узагальненнями щодо визначення місця української літератури в контексті загальноєвропейської еволюції словесного мистецтва. У наукових працях багатьох дослідників йдеться про основні тенденції, якими характеризується взаємодія української та світової літератури у ХХ ст. Маємо на увазі праці Н. Авраменко, І. Бетко, Р. Гром'яка, М. Моклиці, В. Моренця, Д. Наливайка, Я. Поліщука, С. Пригодія, С. Хороба, Г. Черни та інших. Однак окремі ланки процесу входження української літератури у загальноєвропейський художньо-культурний простір вимагають докладнішого вивчення. Насамперед це стосується періоду кінця ХІХ — початку ХХ століття, коли створювалися нові ідейно-естетичні засади національного відродження. Головна тенденція розвитку світового та українського мистецтва у ХХ ст. зумовлює складний процес переходу від світу явищ до світу сутностей. Особливе місце тут посів символізм. Поетична спадщина багатьох українських поетів-символістів досі ще не знайшла достатнього наукового висвітлення.

Сучасне літературознавство переважну увагу приділяє питанням засвоєння українською літературою взагалі, й поетами-символістами зокрема, античної спадщини. Наукові розвідки, у яких порушуються проблеми ідейно-художнього сприйняття міфології (як зібрання міфів) українським словесним мистецтвом, сьогодні є надзвичайно актуальними для нашого літературознавства.

Античний міф цікавив символістів, що репрезентували різні національні літератури. Зіставлення ідейно-художньої специфіки сприйняття українськими символістами античної спадщини зі схожими процесами в поезії російського символізму сприятиме визначенню як загального, так і національно-самобутнього в літературно-художній практиці цього напрямку.

На сучасному етапі теорія та практика символізму привертає увагу дослідників як в Україні, так і за її межами. Вчені детально й ґрунтовно аналізують теорію та практику символізму (К. Єрмилова, Л. Колобасєва, І. Мінералова, А. Ханзен-Льове), визначають місце символізму в ідейно-художній системі модернізму (Т. Гундорова, Д. Затонський, К. Карсалова, О. Леденьов, М. Моклиця, В. Моренець, С. Павличко, Ю. Шаповалова). З'явилися наукові праці, автори яких розглядають різноманітні аспекти функціонування символізму в російській культурі на межі ХІХ–ХХ ст. (А. Пайман) та прояви символізму в різних видах мистецтва (“Енциклопедія символізму”, 1998). Значну кількість публікацій присвячено літературним угрупованням у російському символізмі та конкретним яскравим персоналіям символістського поетичного мистецтва (С. Бройтман, І. Корецька, О. Леденьов, З. Мінц, М. Неженець, І. Приходько, Ч. Чживон). В українському літературознавстві проблеми теорії та практики символізму фактично стають предметом цілісних та ґрунтовних досліджень лише останнім часом (Н. Авраменко, Н. Беляєва, Г. Вервес, Т. Гундорова, П. Ляшкевич, В. Погребенник, Г. Черниш, І. Чернова та ін.). Однак праць, присвячених типологіч-

ному порівнянню рецепції античної міфології в поезії українського і російського символізму, майже немає ні у вітчизняному, ні у зарубіжному літературознавстві. Український символізм не може розглядатись як залежний і похідний від певного іншонаціонального варіанту. Встановлення системних диференційних ознак і типологічних подібностей характеру рецепції античної міфології в поезії українського і російського символізму здатне визначити специфіку самотнього розвитку вітчизняної літератури в контексті загальносвітової літературної еволюції. Вивчення та усвідомлення цих процесів є надзвичайно важливими та **актуальними** для українського літературознавства на сучасному етапі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Основна проблематика кандидатської дисертації перебуває у руслі комплексної теми “Поетика і типологія жанрів”, дослідження якої передбачено тематичним планом наукової роботи кафедри зарубіжної літератури та мовознавства Кам'янець-Подільського державного університету. Тему дисертації погоджено з Науково-координаційною радою НАН України “Класична спадщина і сучасна художня література” при Інституті літератури імені Тараса Шевченка НАН України.

Мета дисертаційного дослідження — визначити загально-типологічні закономірності та відповідності у рецепції античної міфології в творчості українських і російських поетів-символістів, а також чинники, що їх зумовили.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- систематизувати й узагальнити основні положення теорії символізму та особливості їхнього втілення в поезії українського і російського символізму;
- розкрити місце і роль античної спадщини в концептуальних структурах українського і російського символізму;
- з'ясувати чинники рецепції поетами-символістами античної міфології;
- визначити інтенсивність звернення українських та російських символістів до античних міфем і міфологем, розглянути особливості їх функціонування у новому текстовому оточенні;
- простежити типологічні відповідності російського та українського символізму в аспекті засвоєння ними античної спадщини;
- вивчити змістоформальне значення рецепції античних міфем та міфологем українськими і російськими поетами-символістами;
- встановити значення рецепції античної міфології для оновлення поезії українського і російського символізму.

Об'єктом дослідження є поезія українських і російських символістів кінця XIX — перших десятиліть XX ст., процеси сприйняття та відтворення ними античної міфології, а також причини інтенсивного звернення поетів-символістів до античної спадщини. Головна увага зосереджена на

поезіях яскравих представників українського (М. Вороний, Д. Загул, П. Карманський, Б. Лепкий, Олександр Олесь, В. Пачовський, С. Твердохліб, Д. Фальківський, С. Черкасенко, Г. Чупринка та ін.) та російського символізму (Ю. Балтрушайтис, К. Бальмонт, О. Блок, В. Брюсов, В'яч. Иванов, Д. Мережковський, В. Соловйов, Ф. Сологуб та ін.). Фокусним центром дослідження стає творчість М. Вороного і В. Брюсова — поетів, які відігравали в національних літературах схожу і вагому роль фундаторів та лідерів символізму.

Предметом дослідження є системні диференційні ознаки, що мають спільний, особливий та окремо-індивідуальний характер. Розглядається схоже та відмінне у структурі, особливостях і основних художніх засобах, що визначають специфіку поетичних творів українського і російського символізму. Досліджуються типологічні відповідності в рецепції античної міфології (міфеми, міфологеми, мотиви, образи, сюжети, впливи) українськими та російськими поетами-символістами.

Теоретико-методологічну основу дисертації склали праці вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі міфологічного, порівняльного та типологічного літературознавства — О. Афанасьєва, Р. Барта, Ф. Буслаєва, Олександра М. Веселовського, А. Волкова, Я. Грімма, Р. Гром'яка, Д. Дюришина, М. Еліаде, В'яч. Вс. Иванова, М. Костомарова, Є. Мелетинського, М. Моклиці, В. Моренця, М. Наєнка, П. Ніколаєва, А. Нямцу, Я. Поліщука, О. Потебні, В. Проппа, Е. Тайлора, В. Топорова та ін. Висвітлення та інтерпретація поетичних творів символізму ґрунтувались на ідеях Т. Гундорової, Д. Затонського, К. Єрмилової, І. Корецької, Л. Колобаєвої, А. Пайман, А. Ханзен-Льове, Д. Чижевського та ін. У процесі дослідження також було використано праці з теорії символу й архетипу (М. Бердяєва, Е. Кассіра, В. Кранefeldта, В. Топорова, О. Лосєва, Ю. Солодуб, К. Юнга та ін.).

Основні методи дослідження: порівняльно-типологічний, порівняльно-історичний, культурно-історичний, біографічний, а також елементи структурного, семіотичного, інтертекстуального та міфопоетичного аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що вперше в українському літературознавстві системно та концептуально вивчається типологія спільного, особливого, індивідуального в сприйнятті та творчому відтворенні античної спадщини українськими та російськими поетами-символістами, конкретизується схоже та відмінне в художніх інтерпретаціях античної міфології. Також вперше в типологічному аспекті зіставляється рецепція античної міфології в поезії українських і російських символістів на різних рівнях порівняльного дослідження — на ідейно-тематичному, ейдологічному, сюжетному, жанрологічному та на рівні художніх засобів. У типологічному аспекті рецепції античної міфології аргументовано відмову від традиційного поділу українських і російських символістів на різні “хвилі” та “покоління”; удосконалюється методика аналізу різноманітних форм міжлітературної рецепції; обґрунтовується необхідність поглибленої

диференціації понять “міфема” і “міфологема” задля успішного порівняльно-типологічного аналізу рецепції античної міфології у новітній літературі; міфема розуміється як номінативна одиниця, міфологема — як структурно-функціональна; наукова новизна тлумачення понять “міфема” та “міфологема” у дисертаційному дослідженні визначається тим, що вони розглядаються як форми міжлітературної рецепції; пропонуються варіанти розкриття конкретного семантичного та естетичного наповнення тих чи інших античних мотивів й архетипів.

Практичне значення отриманих результатів. Наукове використання результатів дослідження може здійснюватися при вивченні теорії та художньої практики українського і російського символізму, при побудові загальної та цілісної схеми літературної еволюції у ХХ ст., при написанні наукових праць з історії української та російської літератур. Матеріали дисертаційного дослідження також можуть бути використані при підготовці лекційних, практичних занять зі вступу до літературознавства і теорії літератури, при читанні відповідних спецкурсів та спецсемініарів з порівняльного літературознавства та лінгвістичного аналізу художнього тексту. Положення дисертаційного дослідження можуть використовуватись при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт студентами філологічних факультетів.

Особистий внесок здобувача. З семи публікацій за темою дисертації одна стаття “Типологічний аналіз віршів “Ікар” М. Вороного та “Дедал и Икар” В. Брюсова” написана в співавторстві. Здобувачеві належить думка про порівняння двох поетичних творів, авторами яких є представники українського та російського символізму. Здобувач також провів необхідну пошукову роботу щодо забезпечення статті відповідним ілюстративним матеріалом та посиланнями.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації та результати дослідження виносились на щорічні звітні наукові конференції викладачів і аспірантів Кам’янець-Подільського державного університету (2002 р., 2003 р., 2004 р., 2005 р.); на Всеукраїнську науково-практичну конференцію “Громадянське виховання молоді засобами мови та літератури” (Полтава, 2003 р.); на наукову конференцію “Актуальні питання зарубіжної літератури та теорії літератури: Література і влада” (Чернівці, 2003 р.); на міжнародну наукову конференцію “Актуальні проблеми історичної та теоретичної поетики” (Кам’янець-Подільський, 2004 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження здійснено вісім публікацій: сім з них вміщені у збірниках наукових праць, і одна стаття, яка міститься у матеріалах Всеукраїнської науково-практичної конференції. П’ять публікацій видруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 206 найменувань. Повний обсяг дисертації — 202 сторінки, з них 187 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано його мету й основні завдання, визначено коло авторів, твори яких є об'єктом аналізу. Стисло та лаконічно окреслюються зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, методи дослідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача, апробація результатів дисертації.

Перший розділ “**Теоретико-методологічні засади типологічного порівняння поезії українського і російського символізму в контексті античної міфологічної парадигми**” складає теоретичне підґрунтя дисертаційної роботи. У *підрозділі* “**1.1. Міф і символ як онтологічні поняття типологічного дискурсу**” виняткова увага звертається на художню структуру міфу та символу як засобів творення символістської образності. Дослідження взаємозв'язків між міфом і символом, фольклором та літературою ґрунтується на працях Я. Грімма, М. Костомарова, Ф. Буслаєва, О. Потебні, О. Афанасьєва, О.М. Веселовського, В. Проппа, О. Лосєва, Є. Мелетинського, О. Киченко та ін. В останніх вітчизняних дослідженнях зустрічаємо більш чи менш постійні звернення до розгляду проблем взаємодії міфу та символу (О. Бистрова, Г. Даренко, І. Денисюк, К. Ісаєнко, Н. Поліщук, І. Руснак, О. Турган, М. Шах-Майстренко, О. Яковлева та ін.). Що ж стосується висвітлення проблем використання міфу в символістській поезії, то тут зустрічаємо своєрідну лакуну, яку потрібно якнайшвидше заповнити.

Загальними у різноманітних дефініціях міфу є положення про єдність реального і містичного, утвердження в міфі “абсолютної істини”, потенційну багатозначність тлумачення міфу. Міф та символ можуть сприйматись як засоби інтуїтивного осягнення світової єдності через знаходження різноманітних відповідностей і аналогій.

Міф і символ наближуються один до одного за спільною ознакою нескінченності варіацій їх тлумачення. Кількісно й якісно ці варіації збагачуються тоді, коли “міф символізується” чи “символ міфологізується”. Це відбувається завдяки здатності людської свідомості виходити за межі видимого світу та “зазирати за обрій горизонту”. Присутність міфу в новому літературно-художньому тексті забезпечує невичерпність смислового потенціалу твору.

Символ, що спирається на міфологічне підґрунтя, може акумулювати у собі універсальний зміст й до того ж створювати необхідне тло для подальшого розгортання більш чи менш відомого змісту в нескінченних формально-смислових варіаціях. Можемо констатувати, що модернізм взагалі, а символізм зокрема, активізували цікавість до міфу і створили численні індивідуально-творчі обробки та інтерпретації загальновідомих міфем і міфологем.

Уточнення основних термінологічних понять, якими часто доводиться оперувати в ході дослідження, здійснено у *підрозділі* “**1.2. Конкретизація змісту та сутності понять “міфема”, “міфологема”, “рецепція” та “інтертекстуальність” поетичного тексту**”. Зокрема зазначається, що розмежування понять міфема і міфологема ще не набуло широкої та загально визнаної практики в світовому, в тому числі українському, літературознавстві. Відсутність диференціації цих понять робить науковий аналіз художнього твору дещо грубим, позбавленим термінологічної точності.

Термін “міфема” доцільно використовувати лише тоді, коли зустрічаємо номінативне позначення певної міфологічної ситуації (наприклад, гора Олімп), її учасників (приміром, Крон), деталі (скажімо, ліра), які генетично пов’язані з конкретною міфологічною оповідкою. Найчастіше міфемами виступають персоніфіковані згадування міфологічних персонажів (антропоніми) чи просторові позначення (топоніми). Актуалізація внутрішньої форми міфема відбувається через можливі читацькі уявлення, асоціації, фантазії. Міфема надаються для виконання функціональної ролі алюзії та ремінісценції, коли антропоніми чи реаліоніми є загально відомими й такими, що мають потенціал асоціативного пригадування.

Ширшою та багатшою за змістом і структурою є міфологема. Вона відтворює та деталізує конкретну сюжетну модель, що була створена в античній міфології. Проте варто зауважити, що уявлення про міфологема не обов’язково повинно зводитись до її зв’язків з сюжетом. Міфологема має характер узагальнення, що може призвести до уподібнення чи уособлення, до створення нової метафори чи симфори. Міфологема може бути реалізованою не лише у структурних межах сюжету, а й на рівні інших структурних елементів літературного твору.

Принципова різниця між міфемою і міфологемою полягає в структурно-функціональних особливостях. Міфема і міфологема співвідносяться як фрагмент і ціле. Сама по собі міфема позбавлена глибинного функціонального змісту, її використання у тексті літературного твору часто носить службово-автоматичний характер. Вона завжди є частиною чогось більшого та важливішого. Можливою мотивацією звернення до міфема з боку автора новітньої літератури є прагнення економії мовленнєвих засобів, витрат мінімально необхідних вербальних одиниць задля досягнення максимально можливої естетичної мети. Міфологема у поетичному творі стає одночасно доцентровою та відцентровою силою, що невпинно імпульсує розгортання ліричного сюжету чи художнього образу. Міфема не оточена широким асоціативним полем. У порівнянні з міфологемою міфема вужча за семантичними розгалуженнями та обсягами. Тому міфема може розумітися лише як номінативна одиниця, а міфологема — як структурно-функціональна.

Міфокритичний літературознавчий аналіз розпочинається з пошуків міфем і міфологем у художньому тексті. Обов’язкова їх риса, особливо у поетичних текстах символізму, — повторюваність. Як уже зазначалося, міф і символ тяжіють до багатозначності, яка, в свою чергу, й вимагає повторюваності міфем та міфологем з метою забезпечення контекстуальної варіативності тлума-

чення міфу чи символу. Такі повтори не створюють тавтології, а забезпечують безперервний та поступовий розвиток художнього смислу у поетичному творі. Повторюваність міфем і міфологем формує риси інтертекстуальності поетичного твору.

Виділення двох рівнів рецепції¹ передбачається лише умовно, оскільки розмежувати “чуттєво-емоційні елементи духовної діяльності” та “логічно-раціоналістичні операції” як у процесі рецепції, так і в ході аналізу її особливостей, практично неможливо. Рецепція, хоча й знаходиться поряд із запозиченням та іншими формами наступності, суттєво від них відрізняється. Визначення глибинної сутності цього поняття може бути окремим предметом пояснення чи навіть науково-літературознавчої розвідки. Тому, не віддаляючись від обраної теми власного дослідження, зазначимо, що процес рецепції на рівні індивідуально-авторського втілення понять, явищ, форм, які були створені у попередні епохи і належать до минулих культурних пластів, характеризується обов’язковим проходженням чотирьох стадій — сприйняття, перетворення, пристосування та засвоєння. Додамо, що порядок і черговість визначення цих стадій також є дещо умовними, оскільки сам процес рецепції членувати надто важко.

Літературна рецепція може реалізовуватись як на індивідуальному рівні, так і на рівні літературного напрямку чи школи. Рецепція включає свідому та несвідому повноту сучасного використання матеріалу, що й забезпечує органічне продовження попередніх історико-культурних епох. Взаємодія свідомого та несвідомого ставить перед дослідником завдання збагнути автора, можливо, навіть краще, ніж він сам себе розуміє. Для цього авторську комбінацію елементів змісту та форми потрібно аналітично перевести на понятійно-логічний рівень.

У підрозділі “**1.3. Проблеми самовизначеності українського і російського символізму щодо використання античної міфології**” окреслюється коло, до якого увійшли представники символізму в українській та російській літературі. Український символізм переважно репрезентовано іменами М. Вороного, Д. Загула, П. Карманського, Олександра Олеся, В. Пачовського, С. Черкасенка, Г. Чупринки та ін. Табір речників російського символізму утворили К. Бальмонт, Андрій Бєлий, О. Блок, В. Брюсов, В’яч. Іванов, Д. Мережковський, В. Соловйов, Федір Сологуб та ін. Загалом у творчості російських і українських поетів-символістів кінця XIX — початку XX ст. відчутною є проблематика екзистенційної спрямованості: пошуки сенсу суспільного та окремого існування, трагічні переживання самотності, відчуження, відчаю. Ці риси отримують конкретне творче втілення саме через звернення до античних міфів, що символізують усталені, традиційні поняття. Український символізм зазнав меншого впливу містицизму, езотеризму, окультизму; він зберіг міцніші генетичні зв’язки з романтичним світовідчуттям, з ментальними рисами бадьорості

¹ Див.: *Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс* / За ред. Р. Гром’яка. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. — С. 77-80.

та оптимізму; він був небайдужим до питань соціального життя та національного визволення. Попри конкретні відмінності, головною спільною ознакою українських і російських символістів залишається те, що вони особливо поцінювали естетичне значення античного міфу.

Реферативний огляд основної наукової літератури з проблем вивчення творчої спадщини українського і російського символізму вміщено у *підрозділі* “**1.4. Український та російський символізм як предмет та об’єкт вивчення в літературознавстві ХХ — початку ХХІ століття**”. Докладно розглядаються та оцінюються основні положення праць Н. Авраменко, Н. Беляєвої, Г. Вервеса, Т. Гундорової, П. Ляшкевича, М. Моклиці, В. Моренця, С. Павличко, В. Погребенника, Я. Поліщука, Г. Черниш, І. Чернової, а також Л. Колобаєвої, Г. Лісної, І. Мінералової, А. Пайман, І. Приходька, А. Ханзен-Льове та ін.

Можемо констатувати, що українське літературознавство дотепер переважно намагалося з’ясувати загальні проблеми становлення та розвитку модернізму в українській літературі. Таким чином, на сьогодні існує нагальна потреба у порівнянні ідейно-художньої специфіки поезії українського і російського символізму. Таке зіставлення в дисертації проводиться в контексті міфологічної парадигми. Компаративний аналіз творчості поетів-символістів на основі міфологічного підходу є продуктивним у дослідженні феномену поезії українського та російського символізму, його здобутків та закономірностей у трансформуванні художньої образності однієї культурної парадигми в іншу. Можливі варіанти тлумачення символу дозволяють простежити виникнення множинних смислів у слові та збереження архетипового елемента, який став естетичним кодом, що належить усій світовій культурі, зробити його зрозумілим сучасній людині, яка втратила природній зв’язок з міфами, допомогти їй, спираючись на закодовані певним чином знання, зрозуміти суперечності своєї епохи і зробити крок уперед, знайти своє місце у загальнолюдській спільноті. Дослідження такого плану створюють схеми та моделі розвитку національної літератури кінця ХІХ — початку ХХ ст.

У *другому розділі* “**Особливості ідейно-художнього сприйняття античної міфології українськими поетами-символістами у типологічних відповідностях з поезією російського символізму**” здійснюється типологічне порівняння особливостей рецепції античної міфології в поезії українського та російського символізму на теоретико-методологічних засадах, визначених у першому розділі праці. Для докладного висвітлення відібрано ті твори, які, на нашу думку, яскраво ілюструють загальні та характерні особливості рецепції античної міфології в поезії українського та російського символізму. В другому розділі аналіз поетичних творів визначається пріоритетом поезії українського символізму, а залучення російської поезії виконує роль фонового елемента.

Розгляд особливостей сприйняття античної міфології розпочинається підрозділом “**2.1. Актуалізація етіологічних і космогонічних міфів античного походження в поезії українського та російського символізму**”, в якому увага зосереджена на особливостях рецепції українськими си-

мволістами міфів узагальнюючого характеру. Саме такі міфи мають пояснювальний потенціал космологічного і глобального масштабів.

З найбільш відомих космогонічних міфів українські символисти зверталися до тих, які були пов'язані з мотивами перетворення хаосу у світовий порядок, з всепереможною та активно креативною силою кохання, з такою стихією, як вогонь.

Експресивний приклад рецепції космогонічних міфів зустрічаємо в поетичному творі Г. Чупринки “Цар-Огонь”, що є одним з прикладів точнішого сприйняття та відтворення античної міфології українськими поетами-символістами у порівнянні з російськими. Асоціативне поєднання макрообразу вогню і міфологеми Зевса виглядає у Чупринки не випадковим і нетривіальним.

У російській символістській поезії стихія вогню найчастіше пов'язувалась із міфологомою Прометея. Початки цієї традиції можемо знайти ще у ліриці В. Соловйова, згодом її підхоплює і розвиває Д. Мережковський та ін.

Рецепція етіологічних та космогонічних міфів супроводжувалася посиленням сугестивної якості поезій. Українські символисти залишали відчутними у своїх творах іронічний пафос та риси трагедійності. М. Вороний вирізняється з-поміж інших іронічно-серйозним сприйняттям античної міфології. П. Карманський символічно наближує античні міфологеми до християнських ідей Бога, Істини, Краси і Любові. Вірш Г. Чупринки “Цар-Огонь” відтворює первинну космогонічну модель, яка була засадничою в античному міфі. Цей твір увиразнюється не лише на тлі українського символізму, а й в загальних координатах європейського символізму. Поезії такого гатунку переконливо засвідчують, що український символізм — явище, наповнене глибоким ідейним змістом та естетичною самобутністю.

Найбільш вживаними у текстах українських символістів є міфеми та міфологеми, що пов'язані з античними уявленнями про музу. Муза є обов'язковим атрибутом у тих творах, у яких автори розмірковують про роль поезії у житті суспільства, про призначення поета, про співвідношення суто естетичного та громадянського у словесному мистецтві. Цій проблемі присвячено *підрозділ* “**2.2. Рецепція античної музи в поезії українського та російського символізму і громадянська позиція українських поетів-символістів**”. Сталій зміст міфологеми Муза привертав українських поетів-символістів, які входили до літературних угруповань “Молода муза” (1906–1909), “Музагет” (1919), а також для Олександра Олеся, М. Вороного, Г. Чупринки та ін.

Звернення до античного образу музи в поезії українського символізму часто поєднувалось з громадянсько-патріотичним пафосом. Так, у вірші Г. Чупринки “Ціною крові” муза сприймається не лише як омріяна фантазія, а й як авторський рупор, що закликає до осмислення суспільно-політичного життя.

Найширший діапазон художньо-ідейної трансформації образу музи зустрічаємо у творах Олександра Олеся, коли йдеться про проблеми поета й поезії, про значущість творчого натхнення,

про складність взаємостосунків повсякденного буття та мистецтва. Міфема музи в поезіях Олександра Олеся виконує не лише функцію риторичного звернення. В окремих творах Олександра Олеся муза втрачає риси ошатності та шляхетності. Активність художнього сприйняття цієї міфологеми засвідчується посиленням авторської іронії. Іронія визначає головну рису авторської позиції — намагання суб'єкта звільнитися від влади традиційного, яким наповнюється об'єкт. У такий спосіб український поет наближується до європейських романтиків. З іншого боку, поезія Олександра Олеся торує чіткі шляхи в літературно-художнє майбутнє. Його поезія, з відчутним іронічним забарвленням, органічно поєднує надбання романтизму з творчою практикою символізму та одночасно прокладає з'єднувальний місток між модернізмом і постмодернізмом, ознакою якого стає відмова від серйозного та відсторонено байдужа іронія. В одному “іронічному” річищі з поезією Олександра Олеся перебуває творча спадщина О. Блока.

Посилення іронічного пафосу призводить до того, що іноді трансформація античних образів у творах Олександра Олеся продовжує традиції української літератури, які були закладені в добу бароко та у творчості І. Котляревського. В окремих віршах Олександра Олеся міфема муза набуває бурлескно-травестійної забарвленості. Саме до цієї традиційної гілки наближається переосмислення образу музи у М. Рильського, коли цей образ набуває відчутних ознак вульгарної побутовості. Інші приклади доводять, що художньо-образна модель, за якою муза порівнюється з українською дівчиною Оксаною, вказує на генетичну та типологічну спорідненість поезії українського символізму з творчою спадщиною Т. Шевченка.

Українські і російські символісти рецепцію та тлумачення образу музи супроводжували патетичним та іронічним пафосом. Іронія стає естетичною домінантою рецепції античної міфології в поезії українського символізму, що визначає органічність появи та функціонування символізму у світовій та національних літературах як продовження бароко та романтизму, як втілення модернізму та як підготовку до появи постмодернізму.

Зміст *підрозділу* “**2.3. Деавтоматизація героїчних міфем і міфологем у поезії українського та російського символізму**” визначили спостереження над функціональним використанням українськими поетами-символістами античних міфем і міфологем героїзованого пафосу — титани, Прометей, Ікар, Дедал, Геракл, Аріадна, Тесей та ін.

Особливе місце у цьому ланцюгу античних міфем займає ім'я Прометея. Нехтуючи античними мотивами засудження Прометея², загальноєвропейська літературна традиція перетворює цього непоступливого титана, який не підкорився волі Зевса, на героя. Звернення до міфем і мі-

² “... в античності існувала традиція засуджуючого зображення Прометея, причому вона належала римським авторам. Для Горация зухвалий Прометей здійснив “злий обман” тим, що приніс вогонь, що послужило розвитку згубних наслідків” [Мифологический словарь. – М., 1990, с. 444].

фологеми Прометея, спільне та відмінне у їх тлумаченні одночасно вводить поезію українського і російського символізму у загальноєвропейський культурний простір та демонструє певні семантичні нюанси національної рецепції античного міфу. Спостережено, що українські символісти, як і в переважній більшості російські, надзвичайно поцінювали образ Прометея, щоразу супроводжуючи згадку про нього героїзованим пафосом та пафосом самопожертви.

Та однак з традиційним для українського і російського символізму змальовуванням сонму міфологічних героїв, наприклад, у П. Карманського, з'являються античні персонажі дещо сумнівної репутації. До таких належать Сізіф і Тантал. В античності вони прославилися хіба що хитрощами, обманом, прагненням до матеріального збагачення, погордою. П. Карманський використовує ці міфологеми в своєрідних піснях християнської віри. До одного ряду в його творах потрапляють Христос, Тантал, Титан. Такі зразки знову нагадують про генетичні та типологічні зв'язки українського символізму з бароко, в якому змішування античних та християнських мотивів було поширеним і звичаєм.

У третьому розділі **“Інтенсивність функціонування античних міфем та міфологем у поезії російського та українського символізму”** схожість чи відмінність у рецепції античної міфології увиразнюються завдяки розгляду російського символізму в порівнянні з українським. Такий метод, на нашу думку, дозволяє акцентувати національну своєрідність поезії українського символізму. Закінченням розділу та всієї роботи стає докладний аналіз поетичних творів лідерів українського та російського символізму — М. Вороного і В. Брюсова. Типологічні подібності та відмінності у рецепції цими поетами відомої античної міфологеми можуть в акумульованому вигляді демонструвати загальні особливості сприйняття античної спадщини українським і російським символізмом.

У підрозділі **“3.1. Синхронне зіставлення естетичного досвіду російських і українських поетів-символістів у переосмисленні традиційного міфологічного матеріалу”** переважну увагу зосереджено на рецепції російським символізмом (у типологічних відповідностях з українським) міфем та міфологем, що пов'язані з фатальними мотивами. До таких потрапили міфема мойр, Діке, титанів, Атланта, Антея, сибіли, фенікса. Активне звернення російських поетів-символістів до міфем та міфологем, що пов'язані з уявленнями про долю, загальні закономірності буття, мало за мету залучити надзвичайно широкий матеріал задля осмислення нових та вічних історичних реалій. Використання міфем мойр, сибіли, фенікса та інших посилювало трагічний пафос творів російських поетів-символістів. Такий пафос менш відчутний у поезії українського символізму.

Розпач та зневіра символістів у можливостях людини найповніше ілюструються у підрозділі **“3.2. Інтертекстуальний дискурс міфологеми “Лабіринт” у поезії російського й українського символізму”**. Головну (і чи не постійно домінуючу) психологічну ознаку символізму становлять почуття відчаю в сучасному світі та сприйняття дійсності крізь образ Лабіринту, в якому людина

потрапляє в безнадію і безвихідь. Мотив лабіринту проймає поезію російського символізму. Поезії Ф. Сологуба “Ариадна”, “Царевной мудрой Ариадной”; В. Брюсова “Нить Ариадны”, “Ариадна”, “Тезей Ариадне”; К. Бальмонта “Нить Ариадны”, “Три страны”, “Лемуры. *Правдивая сказочка*”; В’яч. Іванова “Лабиринт”, “Певец в лабиринте”, “Явная тайна” та ін. утворюють своєрідний ліричний цикл, складові частини якого пов’язані між собою інтертекстуальністю міфологеми лабіринту. Її тлумачення позбавлене, як правило, конкретики. Цей образ отримує космічну інтерпретацію, лише приблизно асоціюючись з традиційним його змістом: Лабіринт — замкнений простір, з якого людині без сторонньої допомоги неможливо вибратися. Навіть з наведених назв поетичних творів видно, що з-поміж багатьох персонажів, які так чи інакше причетні до міфу про лабіринт, російські символісти найбільше уваги приділяли Ариадні. Це свідчить про пристрасне бажання віднайти шляхи з глухих кутів мікро- і макрокосмосу, про важливу складову російського мислення на різних історичних етапах його розвитку — сутужні та важкі пошуки національної стежки подальшого поступу. Використання російськими поетами-символістами міфологеми лабіринту орієнтувало на одвічні архетипні атрибути людського існування, мало характер притчі і лірико-філософської медитації.

Закінчується третій розділ *підрозділом* “**3.3. Типологічний аналіз віршів М. Вороного “Ікар” та В. Брюсова “Дедал и Икар”**”. Два твори про міфологічних персонажів — М. Вороного “Ікар” (1902) та В. Брюсова “Дедал и Икар” (1908) — зв’язує доба написання, світосприйняття і художні пошуки авторів. Співзвучні ці твори за змістом та формою передачі міфу: їх поєднує розуміння Овідієвого переспіву античного міфу про Дедала і Ікара та ідея злету, перемоги над об’єктивними обставинами. Обидва твори — досить репрезентативний матеріал для типологічного аналізу пошуків та художніх здобутків епохи символізму в російській та українській літературах, збагачених впливом цих непересічних майстрів слова.

Поезії обох авторів майже однойменні, але акцент у Брюсова (“Дедал и Икар”) зроблено в бік тяжіння раціонального, приземленого. Бездумні поривання сина на тлі умовлянь батька (вірш має амебеїну композицію) робить ще величнішим сприйняття “безумства хоробрих”. Їм протистоять житейська мудрість, поміркованість, досвід віків, практицизм, що звучать у пересторогах батька. Архетипічна антитеза (батько й син) посилюється через паралелізм і ритмічний повтор частин тексту.

Згущена символіка обох творів подана після дещо раціонально-аналітичного змалювання образу Дедала. Звертаючись до відомої міфологеми, Вороний і Брюсов трансформували попередні уявлення та створювали власні міфологеми. Цей процес у їхній поетичній спадщині, як і у творчості багатьох інших поетів українського та російського символізму, набував ознак міфопоетичної забарвленості.

Використана фабула міфу, багатоплановість міфологічних образів у віршах обидвох поетів, здатність передавати відтінки художньої емоції та думки, понадсвідома символіка авторського

світобачення — усе це робить вірші Вороного і Брюсова типовими творами символістського ідейно-художнього спрямування.

У **висновках** узагальнено результати дослідження, з'ясовано основні типологічні подібності та відмінності рецепції античної міфології у поезії українського і російського символізму.

Міфологеми етіологічного, космогонічного, хтонічного, героїчного характеру у творчій уяві українських і російських поетів-символістів та у створеній ними художній реальності тісно переплітаються і не піддаються чіткому розмежуванню. Рецепція античної міфології характеризується активними інтертекстуальними зв'язками, що забезпечують органічний плин смислових асоціацій, які у джерелах належать до різних семантичних площин, з одного сутнісного прошарку в інший і навпаки. Головний вектор динаміки смислових мотивів, поява яких зумовлена зверненням до античної міфології, у поезії українського і російського символізму має двоспрямований характер — від окремого до загального і від загального до окремого, від макрокосмосу до мікрокосмосу і від людини до всесвіту.

Особливість українського символізму полягає в тому, що він не був відірваним від суспільного життя власного народу.

Більш оригінальні варіанти тлумачення сталих міфем і міфологем зустрічаємо у поезіях П. Карманського. Крім того, характер рецепції античної міфології у творчості Д. Фальківського свідчить про те, що в українській літературі традиції символізму продовжували розвиватися і в післяреволюційний період.

Українські та російські поети-символісти близькі між собою завдяки загальному прагненню органічно поєднати збагачений за рахунок використаних античних міфем та міфологем зміст твору з естетично досконалою формою. Українські (М. Вороний, Г. Чупринка, В. Пачовський, Олександр Олесь та ін.) і російські (В'яч. Іванов, В. Брюсов, О. Блок, А. Бєлий, Ф. Сологуб та ін.) символісти надавали виняткового значення майстерності оформлення поетичного змісту. Українські і російські представники символізму поцінювали не лише смислову точність та оригінальність висловлених думок, почуттів, переживань, а й предметно-формальну досконалість їх художнього втілення.

Специфічною рисою української символістської поезії варто вважати її генетичну та типологічну наближеність ще й до естетики бароко. Творчі стосунки російського символізму з естетиками бароко і романтизму також відчутні. Українські і російські поети-символісти (свідомо чи не-свідомо) відтворювали естетику бароко і романтизму через синкретизм міфологічної спадщини античності, християнських традицій та етнічно-фольклорних мотивів.

Головний висновок, до якого підводять результати дослідження особливостей рецепції античної міфології в поезії українського та російського символізму, такий. Український символізм, враховуючи досвід світової літератури, торував власні шляхи ідейної та художньої еволюції. Укра-

їнський символізм, попри типологічну близькість до російського, не був відверто залежним від жодного іншонаціонального варіанту символізму. Самобутність та оригінальність поезії українського символізму ще раз доводиться його сприйняттям античної спадщини. Типологічний аналіз рецепції античної міфології в поезії українського і російського символізму спростовує будь-які однобічні твердження про ідейно-художню залежність однієї національної модифікації символізму від іншої. Український символізм — органічна частка світового символізму. Міцним ґрунтом для входження українського символізму до загальносвітової художньої системи стало звернення до античної спадщини та свідоме її сприйняття й подальше засвоєння у пристосуванні до національної традиції та соціально-історичних умов існування українського народу.

Основний зміст дисертації відбито в таких публікаціях:

1. *Папушина В.* Рецепція міфеми “муза” у поезії українського символізму // Наукові записки. Серія: Літературознавство. — Тернопіль: ТДПУ, 2002. — Вип. XII. — С. 72-81.

2. *Папушина В.* Використання естетично-виховного потенціалу міфологеми “Дедал та Ікар” у вивченні зарубіжної та української літератур // Громадянське виховання молоді засобами мови та літератури. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (4–5 лютого 2003 р.). — Полтава: АСМІ, 2003. — С. 234-240.

3. *Папушина В.* Античні міфеми у поезії українського символізму // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. В 2 т. — Т. 1. — Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2003. — С. 208-209.

4. *Папушина В.* Проблема митця і влади у творчості українських символістів // Питання літературознавства. Науковий збірник. — Вип. 10 (67). — Чернівці: Рута, 2003. — С. 147-149.

5. *Волковинський О., Папушина В.* Типологічний аналіз віршів “Ікар” М. Вороного та “Дедал и Ікар” В. Брюсова // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. Збірник наукових праць. — Чернівці: Зелена Буковина, 2004. — Вип. 1. Гуманітарні науки: Філологія. — С. 15-23.

6. *Папушина В.* Інтертекстуальність міфологеми лабіринта в поезії російського символізму // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. Випуск 8. Том 2. Літературознавство. — Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. — С. 87-94.

7. *Папушина В.* Актуалізація етіологічних і космогонічних міфів античної генези у поезії українського та російського символізму // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. Випуск 10. Том 1. — Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. — С. 204-211.

8. Папушина В. Конкретизація змісту та сутності понять “міфема”, “міфологема”, “рецепція”, “інтертекст” // Терміносистеми сучасного літературознавства: досвід роботи і проблеми. – Тернопіль: ТДПУ, 2006. – С. 156-164.

АНОТАЦІЯ

Папушина В.А. Рецепція античної міфології у поезії українського і російського символізму (типологічний аспект). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.05 — порівняльне літературознавство. — Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 2006.

У дисертації здійснюється типологічний аналіз рецепції античної міфології в поезії українського і російського символізму. Зроблено узагальнення та систематизацію наявної інформації про поетичну діяльність українських і російських символістів, особливості їх сприйняття та відтворення античних міфем і міфологем. Зіставляється поезія українських і російських поетів-символістів в аспекті ідейно-художньої подібності та відмінності щодо тлумачення античної міфології. Докладно проаналізовано міфем, міфологеми, тематичні мотиви, основні засоби вираження ідейного змісту у поезії українського і російського символізму. Розглядається специфіка образно-символічного втілення загального та конкретного українськими і російськими поетами-символістами при залученні міфологем та міфем.

Ключові слова: символізм, символ, міф, міфема, міфологема, античність, рецепція, типологічні відповідності, інтертекст.

АННОТАЦИЯ

Папушина В.А. Рецепция античной мифологии в поэзии украинского и русского символизма (типологический аспект). — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 — сравнительное литературоведение. — Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. — Тернополь, 2006.

В диссертации осуществляется типологический анализ рецепции античной мифологии в поэзии украинского и русского символизма. Имеющаяся информация о поэтической деятельности украинских и русских символистов, об особенностях восприятия и воссоздания в их творчестве античных мифем и мифологем обобщена и систематизирована. Сравнивается поэзия украинских и русских поэтов-символистов в аспекте идейно-художественного соответствия и отличия в интерпретации античной мифологии. Предметом детального анализа стали мифемы, мифологеми, тема-

тические мотивы, основные средства выражения идейного содержания в поэзии украинского и русского символизма. Рассматривается специфика образно-символического воплощения общего и единичного украинскими и русскими поэтами-символистами в процессе использования мифем и мифологем, которые связаны с такими сюжетными моделями и персонажами античной мифологии, как лабиринт, химеры, титаны, музы, Прометей, Икар, Дедал, Геракл, Тесей, Орфей, Феб и другие. Под таким углом зрения осуществляется анализ поэтического творчества М. Вороного, Д. Загула, П. Карманского, Олександра Олеся, В. Пачовского, С. Черкасенко, Г. Чупринки, А. Белого, А. Блока, В. Брюсова, Вяч. Иванова, Д. Мережковского, Ф. Сологуба и других.

Мифологемы этиологического, космогонического, хтонического, героического характера в творческом воображении украинских и русских поэтов-символистов и в созданной ими художественной реальности тесно переплетаются и не поддаются четкому размежеванию. Рецепция античной мифологии характеризуется активными интертекстуальными связями, обеспечивающими органическое перетекание смысловых ассоциаций, которые в истоках принадлежали к разным семантическим плоскостям, из одного сущностного слоя в другой и наоборот. Главный вектор динамики смысловых мотивов, активизация которых была обусловлена обращением к античной мифологии, в поэзии украинского и русского символизма имеет двунаправленный характер — от единичного к общему и от общего к единичному, от макрокосмоса до микрокосмоса и от человека ко вселенной.

Использование элементов античной мифологии в поэзии украинских символистов сводилось к двум основным функциям: 1) мифемы обозначали общеизвестные понятия или явления, были структурно-строительным материалом, обеспечивающим семантическое наполнение поэтического текста и придающим художественной идее произведения большой авторитет; 2) мифемы и мифологемы античного происхождения повышали общий уровень художественности произведения и увеличивали эстетический вес поэтических произведений украинских символистов. В поэтических произведениях русских символистов эти функции дополнялись еще и усилением философского потенциала античных мифем и мифологем.

Особенности рецепции античной мифологии украинскими и русскими поэтами-символистами довольно четко обозначают триаду “барокко — романтизм — символизм”. Специфической чертой украинской символистской поэзии целесообразно считать ее генетическую и типологическую приближенность к эстетике барокко. Русский символизм более осознанно ориентировался на основные особенности эстетики европейского романтизма. Украинские и русские поэты-символисты намеренно или ненамеренно воссоздавали эстетику барокко и романтизма благодаря синкретизму мифологического наследия античности, христианских традиций и национально-фольклорных мотивов.

Принципиальный признак символистского художественного мышления — пророческие стремления заглянуть в будущее. Это будущее для большинства современников казалось тайным, загадочным, непонятным. Поэтому произведения поэтов-символистов широкому кругу читателей были малопонятными.

Ключевые слова: символизм, символ, миф, мифема, мифологема, античность, рецепция, типологические соответствия, интертекст.

SUMMARY

Papushyna V.A. Reception of antique mythology in the poetry of Ukrainian and Russian symbolism (typological aspect). — Manuscript.

Dissertation for the Degree of the Candidate of Philology in the speciality 10.01.05 — comparative literary sciences. — The Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. — Ternopil, 2006.

The thesis expounds typological analysis of perception of antique mythology in the poetry of Ukrainian and Russian symbolism. The generalization and systematization of existing information about poetic activity of Ukrainian and Russian symbolism, peculiarities of their perception and reproduction of antique mythemes and mythologems has been made explicit. Ukrainian and Russian symbolist poetry in the aspect of ideological and artistic similarity and difference as for interpretation of antique mythology has been compared. Mythemes, mythologems, thematic motifs, the main means of expression of ideological content in the poetry of Ukrainian and Russian symbolism have been analyzed in detail. The peculiarities of image and symbolic embodiment of general and specific features by Ukrainian and Russian poets-symbolists who included mythemes, mythologems into their own works are considered.

Key words: symbolism, symbol, myth, mytheme, mythologeme, antique, reception, typological correspondences, intertext.